

A colophon az oldalozslop aljában van, s mint az oldajegyzetek góth betűkkel:

Impressus | Cracouie per | Florianū Un- | glerium in do- |
mo Reveren- | dissimi inchri- | sto patris dni | Erasmi Epi |
Plocensis |

A nyomás éve sehol sincs kitéve; a lengyel bibliographia 1518 tájára teszi.

A könyv egy vignettel végződik, melyben két angyal Krakó város czímerét tartja.

ARANYASI GELLÉRTFI JÁNOS CODEXE.

1462—1473-ból.

Közli: Csontos János.

A »Magyar Könyv-Szemle« legutóbbi füzetében kilátásba helyeztem azt, hogy Aranyasi Gellértfi János könyvmásoló codexének érdekes történetét e lapok legközelebbi füzetében külön cikkben fogom elmondani.

Beváltom ezennel ígéretemet, s a t. olvasó a jelen közleményben veszi Aranyasi Gellértfi János codexének történetét, bibliographiai leírását, végre a codexre vonatkozó észrevételeimet.

A tárgy irodalomtörténeti fontossága indokolja a terjedelmet, melyet e codex ismertetésének szentelünk. Magyarországi provenienciáján kívül figyelemre méltó annál fogva is, mert Horvát István és Toldy Ferencz boldogemlékü tudósaink jóhiszemű tévedései fűződnek hozzá.

Említett jeleseink ugyanis e codexet magyar codexnek tartották. Utánok ilyennek sorolják ezt fel más íróink is, kik Toldy óta magyar irodalomtörténetet írtak. A tévedést egyik a másiktól vette át, s azt ekkorig senki sem igazította helyre.

Legyen szabad ezt, a codex tüzetes ismertetése által, ez alkalommal megkísérletünk.

I.

Aranyasi Gellértfi János codexére Horvát István hívta fel legelőször a magyar tudományos világ figyelmét, midőn azt a »Tudományos Gyűjtemény« 1835-i folyamában a »magyar nyelv

régi maradványai« közt felsorolta. Boldogemlékü tudósunk »Aranyasi Gellértfi János 1469-ik évi magyar kéziratáról« beszél itt, s ennek történetét oly érdekesen írja le, hogy érdemesnek tartjuk azt e helyütt egészen reproducálni.

Horváth István következőleg ír:

»Pray György Budáról 1778-ik jan. 22. Cornides Dánielhez küldötte levelében így irt:

Audistine aliquid de Johanne Gerardi de Aranyas qui anno 1469. multa scripsit, itaque sub Mathia Corvino. Sed hic magis descriptor est quam scriptor. Argumenta codicis Mss. sunt plerumque Ecclesiastica, monastica paucis ut de remedio Podagre demptis. Quo quidvis anno descripserit accurate notat ut e. c. (occupatus aliis plura nunc scribere nequeo) »anno 1840 Leutschouie Sabbato ante palmarum: **hamar Jambor Ember.**«

A vette érintésre Praynak Pestről 1778-ikban mindjárt másnap, azaz január 23-án Cornides így felelt:

»Cogor etiam quae de Gabriele Pétsvaradino, de Joanne Camers, de Joanne Gerardi de Aranyas prorsus singularia refers, sine responsione praeterire ob Tabellariae festinationem. Proxime tamen ad omnia respondebo.

Következő napon, tudnillik 1778-iki jan. 24-én bővebben kinyilatkozattatta magát Pray iránt Cornides ime szerény soraiban:

»Joannis Gerardi de Aranyas, item Achillis honorabilis doctoris in Pictavia in Francia Codices Mss. quam cupio videre meis oculis! De auctoribus his, fateor, non tantum nihil me compertum habere sed ne nomina quidem legisse vel audivisse nunquam. Psalterium quod memoras criteria insignis raritatis praesefere videtur. Possessor libri Czemanka idem ipse fuerit, qui Mathiam Belium tot suppeditatis libris rarioribus iuvit. De famosa ut tibi audit Bibliotheca Pinneriana ne fando quidquam unquam audivi. Ignotus mihi etiam frater Gabriel de Pétsvaradino quem admodum et opus ad quod provocat Fortalitium fidei inscriptum. Hem! quanta sunt quae nescimus.«

A két tudós férfi kölcsönös levelezésében nem fordul több elő Aranyasi Gellértfi János kéziratáról, a mi onnan történhetett, hogy az ilyen régiségeket látni vágyton vágyó Cornides

Budára Pestről személyesen által ment Prayt látogatni és így szomjúságát bizonyosan enyhítette. Mindazonáltal ide iktatom még is azokat, ha egykor mécsset gyujtanának a mik Cornides Danielnek 1778. jan. 31-én Prayhoz Budára küldetett levelében olvastatnak:

»Quae cetera mihi singnificas de proposito TVO specimen quoddam evulgandi de Bibliothecae Vestrae item Archi Eppi Colocensis, Tuae etiam collectionis libris rarioribus (Manuscriptis akarta talán mondani) quo alii etiam ad sua Mss. indicanda excitentur, placent mihi magnopere. Cave tamen me inter eos nomines qui Mss. abundant, mea namque qualiscunque Bibliotheca Hungarica libris qui typis prodierunt excusi absolvitur potissimum. Primas autem merito deferens instructissima a Codicibus Mss. Bibliothecae Quinqueecclesiensi Klimonianae.«

Némely tárgyak melyekről a kölcsönös levelezésben szó vagyon, a budai (most pesti) főiskola könyvtárának kincsei közé tartoztak, mint itt s ott az »Index Rar. Librorum Bibliothecae Budensis« czimű munkából kitetszik. Aranyasi Gellértfi Jánosnak kézírata azonban (a mint az érdemes ör uraktól tudósítottam) e könyvtárhoz nem tartozott. A kalocsai érseki könyvtár tulajdona volt-e tehát, vagy Pray-é magáé? Pray kézíratait szinte a pesti főiskola könyvtárának adta el későbben, s ezek között sem találhatik, mint mondják, Aranyasi Gellértfi János kézírata. Így tehát a kalocsai érseki könyvtárban lehetne a becses, s mint látszik elég nagy kiterjedésű magyar régiség. De innen is oly utasítást nyertem, hogy benne sem találhatik. Nem adta-e el Pray ezt a kéziratot is, mint Margit életét Witzay Mihály grófnak? Ennek sem jöhettem nyomába. Elég legyen mondani, hogy 1803-tól kezdve mindig hiába kerestem e kéziratot. De következik-e innend, hogy egy nálam szerencsésebb hazafi fölneem találhatja e figyelemre méltó nemzeti ereklyét.«

Így adja elő e codex történetét Horvát István.

Boldogemlékü Toldy Ferenczünk Horvát Istvánnál egy lépéssel tovább megy, s Aranyasi Gellértfi János codexét azon magyar nyelvemlékek között sorolja fel, melyeknek csak emlékezetök maradt meg. Azt írja róla, hogy »Pray 1778-ban ismerte még,« de hogy mi történt Pray után a codexel azt egy szóval sem említi. (A Magyar Nemzeti Irodalom

Története. III. kiad. II. köt. 90—100 l.) Úgy látszik ő is elvezettnek hitte azt.

Örömmel tudósíthatom a hazai irodalom barátait, hogy Aranyasi Gellértfi János codexe nem veszett el, hanem jelenleg is megvan a m. kir. egyetem könyvtárában, hol »Directorium Strigoniense« cím és C. 61. könyvtári jegy alatt őriztetik, s minden valószínűség szerint Pray György gyűjteményéből került ide. Azonossága iránt semmi kétségünk nem lehet. Tartalma meg-egyez mind azzal a mit Pray fölemlített soraiban mond róla, s a 263b levélen olvasható egyik colophonja: »occupatus aliis plura nunc scribere nequeo anno 1470 Leutschouie sabato ante palmarum: **hamar Jambor Ember**« kizár minden kételety a mi hitelessége ellen fölmerülhetne.

Sajnálattal kell azonban constataínom, hogy e codex nem magyar hanem latin, s a most említett három magyar szón kívül egyéb magyar szó benne nincsen. Erről meggyőz bennünket a codex bibliographiai leírása, melyet a következőkben adunk.

II.

A codex a XV. századból származik s jelenleg »Directorium Strigoniense« a címe. Kis 8-r. papíron, latin nyelven van kiállítva, s 389 teleirt levélből áll.

Írásbeli jelleme góth cursiv, mely egész hasáíban foly, de vonalozást sehol sem tüntet fel. Quaternio beosztása nincsen, de rubrumokban, vörös színű initialékban és lapszéíi díszítésekben igen gazdag.

A codex egy vastag kötetben, harminczkét egyházi, szerzetesi és világi tárgyú czikket foglal magában. Kiállítása több kéznek munkájára vall. Leveleit legújában számozták. Kötése préselt barna s bőr a XV. századból való. Provenientiája kétségkííül szepesmegyei.

Az első fatábla belsején érdekes egykorú feljegyzéseket találunk, melyek a codex egykori birtokosairól nyujtanak tájékozást. Így például olvassuk: »Liber domini Johannis plebani Gilnizensis 1507 obiit, Nunc vero domini Christofori in leubitz plebani, pro nunc antem Thome de monte georgii 1515 in Capitulo Scepusiensi.« Eszerint a codex 1507 előtt János gülniczí plebánosé volt, kinek halála után Kristóf leubiczi plebánosnak s ettől

1515-ben Szetgyörgyhegyi Tamás szepesi káptalanbelinek tulajdonába ment át. Említést érdemel még a következő necrologi feljegyzés: *Item anno domini 1516 obiit Stephanus Mariassi.*«¹⁾

A codex szövegét egy hártylevél előzi meg, mely XVI. század elejéről való írással, theologiai jegyzeteket tartalmaz. Ezek fölött a hártylevél homlokzatán a codex két egykori tulajdonosainak következő feljegyzéseit találjuk: »*Liber domini Thome de monte divi georgi anno domini 1516*« és alább »*Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu 1628.*« A codex tehát 1516-ban Szetgyörgyhegyi Tamásé, 1628-ban a nagyszombati jezsuitáké volt, honnan valószínűleg a rend eltöröltetése után Pay gyűjteményébe s innét az egyetemi könyvtár tulajdonába került. E feljegyzések fölött még a következő egykorú jegyzetet találjuk: »*In hoc volumine continentur tractatuli XVI*« mi a codex tartalmáról nyújt tájékozást.

Az említett hártylevél második lapja vallásos tárgyú költeményekkel van teleírva, melyeket mint adalékot a középkori vallásos költészethez ezennel egészen átveszünk:

»*Hec sunt veritatis Agni dei seu Agnus dei modo infrascripto confecti,*

*Balsamus et munda Cera cum Crismatis vnda
Conficiunt agnum quem do tibi munere magnum.
Fonte velud (sic) natum pro mistico sanctificatum
Fulgura desursum pellit simul omne malignum.
Portantes munde salvat de fluctibus vnde
Peccatum frangit ut Cristi sanguinet angit
Pregnans curatur et partus sine ve liberatur
Dona refert dignis virtutes destruit Ignis
Morte repentina saluat Sathaneque ruina
Si quis honorat eum retinebit ab hoste triumphus
Queque valet nimia pars eius ut integra tota.*

*Istos Gregorius versus misit papa summus
Karolo in his Regno Francorum principe magno*

¹⁾ Ez kétségkívül azon Mariási István ki 1503-ban a latokövi karthauzi zárdának egy malmot és egy halastót ajándékozott s ki mint sárosi és szepesi várkapitány és alispán Nagy Iván szerint 1516-ban halt meg. Wagner Anal. Scepus II. 73. Nagy Iván Magyar Csal. VII. 308 l.

Agni rite dei vim referendo sibi
 Gregorius hos versiculos misit papa summus
 Hinc Regi Karolo Francorum principe magno
 Explanando sibi vires in Agno dei.

Agne dei miserere mei que crimina mundi
 Tollis, tolle mei culpas famuli morituri (?)
 Sint medicina mei pia pax et passio Christi
 Vulnera quinque dei sint medicina mei.«

A codex szövege az 1-ső levéllel kezdődik. Az egyes cikkek a következő sorrendben jönnek:

1. 1a–38b levél: Incipit Rubrica Strigoniensis et primo in adventu domini.

2. A 25–26 és 35–36 levelek közé tévedésből a codex szelvényben egy hosszabb 6-adr. papír levél van kötve, mely egyik lapján 1471-ben írt directoriumi utasításokat tartalmaz s a másikon egy házassági peres esetet tárgyal, melyet Lőrincz (1471 táján) körmőczi plébános a késmárki és löcsei plébánosok véleménye alá bocsátott. E papírszelet directoriumi oldalán még egy rövid könyvjegyzéket találunk, melyet mint adalékot hazánk XV. századi könyvtári viszonyaihoz a következőkben közlünk: »Item domino Johanni Capellano hos libros accommodavi: Summa viciorum, Sextum librum Decretalium, Summa Pisani, In parva quantitate quinque libros decretales, Librum qui dicitur Imago vitae.« Minthogy a papírszelet, melyen e jegyzék olvasható löcsei provenienciával bir, több mint valószínű, hogy a felsorolt könyveket említett János káplánnak az akkori löcsei plébános kölcsönözte ki.

3. 39a–57b levél: »Sequitur Tractatus de Arte Moriendi.«

4. 58a–60b levél: Sequitur Rubrica de Symbolo majori quando cantari aut legi debeat, ex collectali majori capituli Scepusiensis scripta. Ezen cikk mint a colophonban levő évszám mutatja 1517-ben íratott, és pedig mint az írás characteréből következtetni lehet, Szentgyörgyhegyi Tamás által. A 60b levélen vannak XVI. század elejéről való latin feljegyzések Stock János szepesi préposttól és a löcsei 1460-i zsinatról.¹⁾

¹⁾ E feljegyzéseket kiadta Batthyányi (Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Claudiopoli 1828 III. 507 l.) ezen codexből, mely akkor midőn vele közöltetett még a nagyszombati jezsuitáké volt.

5. 61a-78b levél: Constitutiones Synodales Synodi Lewcensis anno 1460 celebrati. ¹⁾

6. 78b-81b levél: Sequuntur festa que sunt celebranda secundum consuetudinem Alme Dioecesis Strigoniensis. ²⁾ Impedimenta cognitionis spiritualis et legalis.

7. 82a-108b levél: Constitutiones et Statuta Synodalia alme Ecclesie Strigoniensis. (1382-ből.) ³⁾

8. 109a-144b levél: Modus predicandi sequitur.

9. 145a-166b levél: Emendemus in melius. Canonjogi és casuisticus czikk kérdésekben és feleletekben. A 150b levélen, hol a hazugságból eredő erkölcsi következmények tárgyaltnak, ott találjuk Dombrowka tudornak erkölcsi szabály gyanánt felállított következő versét:

Rede wenig und mach das wor
Borge wenig und bezal das gor
Vil wisse und wenig sage
Antworth nicht auf alle frage.

10. 167a-167b levél: Paulus Hunt arcium ac decretorum doctor vester ad vota. Evangelico viro Bartolomeo predicante in El... fratri suo carissimo de contrahentibus sponsalia sub conditione. Datum in Riuulo Dominarum (Nagybánya) 1479. — Coercentur clerici et laici qui morientium clericorum audent bona dirumpere.

11. 168a-180a levél: Incipit liber Bonaventure domini Cardinalis de doctrina clericorum. Colophonja: Expliciu[n]t doctrine bona uenture domini Cardinalis, bene valentes pro Sacerdotibus quantum ad modum vivendi. Sub anno domini 1469 in leutschaw per Johannem Gerhardi de aranyas scriptae feria quarta Quatuor temporum penthecosten finite Anno eciam quo Idem Johannes nouam missam in dei honorem decantavit. — A 180-ik levél második lapja üres. Ezen és a következő levél kö-

¹⁾ A lőcsei zsinat határozatait kiadta Péterfy a primási levéltár egy oszlopra kézirataiból. (Concilia etc. Pozsony 1741. 180-211 l.) Correctebben adta ki Batthyányi a nagyszombati jezsuiták egy teljesebb kézirataiból, mely jelenleg a mi példányunkkal azonos. Ő maga mondja, hogy a jezsuiták kézirata teljesebb és jobb.

²⁾ Kiadta Batthyányi ugyanezen codexből.

³⁾ Péterfyben nincsenek, Batthyányi a mi codexünkben adta ki.

zött, mely jelenleg a 181-ik számot viseli egy hatleveles quaternio ki van tépve, miáltal a közvetlenül következő czikk eleje csonka.

12. 181a—183b levél: *Excerpta ex tractatulo S. Bernhardi agens de eo quomodo se sacerdos habeat ante infra et post officium divinum.* Colophon: *Sit laus deo 1469 per Johannem Gerardi nouellum presbiterum.* E czikkből a codexben csak három levél van meg. Eleje hiányzik. Czimét a colophonból vettük őt.

13. 183a - 186b levél: *Epistola Hieronimi ad Paulinum presbiterum.* Colophon: *Hec Jeronimus in epistola ad paulinum presbiterum.* E czikk utolsó levele és a következő 187-ik levél között, ismét egy 6 leveles quaternio ki van szakítva. E czikk végén a scriptor neve aláírva nincsen, de az írás characteréből kétségtelen, hogy Gellértfi János másolta.

14. 187a levél: »*Assit principio sancta maria meo*» feliratos directoriumi töredék némely egyházi ünnepekről. Colophonja: »*hec Thomas lector Canonicus et vicarius in Scepus 1.4.7.0*«

15. 188a - 205a levél: *Tractatulus de custodia quique Sensuum.* Colophon: *1470 per Johannem Roznawium editus ac Gerardum scriptus.* E czikk szellemi szerzője tehát Rosnyai János, kivel XV. századi theologiai irodalmunk egy ismeretlen magyarországi íróval gyarapodik.

16. 206b—208b levél: (*Tractatulus*) *per Rosnavium pro adulteris collectus.* Colophonja nincs de semmi kétség, hogy Gellértfi másolta.

17. 209a levél: *Nota de Quadragesima.* A 209. és 210-ik levél között van egy üres levél, mely azonban számmal megjelölve nincsen.

18. 210a—216a levél: *Mirror de clericis cuius ordinis sint etc.* kezdetű erkölestani czikk, colophon nélkül. A 216. és 217-ik levél között négy levél ki van tépve s egy üres.

19. 217a—245b és 259a levél: »*Ex Ttractatu super omnis utriusque sexus.* Colophon: *Ex lectura domini H. d'. Odendorf Juris utriusque et arcium professoris. super C. omnis utriusque sexus de pe et ne 1470.* E czikkből a 242. és 243. levél között

egy hatleveles quaternio hiányzik, s a 245. és 259-ik levél közé a könyvkötő hibájából a következő munkák vannak beékelve:

20. 246^a–252^b levél: Ex Sacramentali. Colophon: hec sunt excerpta ex Sacramentali venerabilis doctoris Nicolai de Blonia ubi plura in venies quam causa breuitatis omisi 1470

21. 253^a. b. levél: Dubium utrum omnis tactus mulieris sit mortale peccatum etc. kezdetű rövid casuisticus czikk.

22. 254^a–258^b levél: Sequuntur breuiter excerpta et raptim conscripta ex Summa Innocencii. Colophon: hec ex summa Innocencii collecta ad presens sufficiant 1470.« — A 259-ik és 260-ik levél között egy levél üres s egy quaternio ki van tépve.

23. 260. levél: a) Augustinus de utilitate psalmodum etc. kezdetű czik, mely folytatólagosan kezdődik; b) Apostolus. Hora intrandi Balneum. Medicamen pro podagra.

24. 261. levél: Postquam peccator seu confitens etc. kezdetű czik a gyónásról.

25. 262^a–263^b levél: Ira secundum Damascenum sic definitur etc. Colophon: »hys raptim conscriptis contentorum modo quia occupatus alys plura nunc scribere nequeo. Anno 1470 Leutschouie sabbato ante palmarum. **Jamar Jambor Ember**«. — Ex tractatu super omnis utriusque sexus kezdetű rövid czikk. Ezután három üres számozatlan levél következik.

26. 264^b levél: Rovatos naptári tábla számokkal, vagyis az úgynevezett »Hebdomode«, az intervallum második része. ¹⁾ A számítási kulcsot hozzá a következő két vers szolgáltatja:

»Duci vlt sursum par vlt impar que deorsum
Tandem dextrorsum unum notat ebdomadatum.«

Ezek alatt még a következő jegyzet olvasható: »pro intervallo cum duobus taxillis ab a^o 1464 inclusiue vsque ad annum 1483 exclusiue.« Az egész naptári részlet egykorú.

27. 265^b levél: Egy négy sorból álló német rimes költemény és hat latin példabeszéd. Ezek között: Si Deus pro nobis quis contra nos. A jegyzetek írásbeli jelleme a XVII-ik századra vall. Ezen és a következő levél között egy kivágott levél nyomai láthatók.

¹⁾ Lásd az intervallumról szóló cikket Knauznál. Kortan 56–57 l.

28. 266b levél: Hec Hugo de sancto Victore, felíratú rövid czikk.

29. 267a 282a levél: »Dominica infra octauam natiuitatis, Dum medium silentium, Ad Galathas« felíratral bíró liturgicus czikk, mely hézagosa egymásutánban röviden jelzi, hogy az év egyes vasárnapjaira micsoda lecke és evangélium esik. Úgynevezett vasárnapi egyházi naptár. Érdekes különben azért, mert a vasárnapok lecekéiben és evangéliumaiban előforduló egyes nehezebb latin szók németül vannak magyarázva, úgy hogy az egész czikk latin-német szótár látszatával bír. Sajnos, hogy a czikk vége hiányzik. A 282-ik levél után 12 levél ki van tépve. Nem ismerjük tehát a munka colophonját, mely, mint a czikk írásbeli jelleme után következettünk lehet, minden bizonynyal Gellértfi János nevével volt jelölve. A cikkben az utolsó vasárnap: »Dominica XXV^a et vltima Estatic et hiemis. Dicit Dominus. Leccio Hieremie prophetae.«

30. 283a—345a levél: A patribus genitum . . . te Christe Matheus kezdődő czikk, mely szentírási magyarázatokat tartalmaz. A szentírás szövegét itt a verses bibliának két sorból álló distichonjai pótolják, melyek a terjedelmes commentártól való megkülönböztetésül feltűnő nagy betűkkel írvák. E distichonok képezik a szöveg rubrumát. A czikk különben a végén csonka. A 345-ik levél után két hat leveles quaternio ki van tépve. Ezért colophonját nem ismerjük.

31. 346a—378a levél: »Letare filia Sion et inhabitabo in medio tui« kezdetű czikk a gyónásról. Colophon: Finitum Sabbatho ante Margarethe Anno: liij per J0. Gerhardt de Arniasch protunc Scholasticum in Quintofforo. Laus Deo Jesu meo. 1862.« — A 373-ik levél 2-ik lapján még egy rövid latin parabola van a türelemről, mely azonban e czikkel semmi összefüggésben nincsen. Két üres számozatlan levél után következik a codex utolsó érdemleges cikke.

32. 379a 387a levél: Incipit tractatulus de regimine pestilencie. In honorem sancte Trinitatis ac virginis gloriose ad vtilitatem rei publice ac pro conservacione sanorum et reformatione lapsorum volo aliqua de pestilencia scribere ex dictis medicorum magis-

autenticorum breviter compilando. Quae pestilencia nos frequencius invadit quam ipsos antiquos. Et ideo pauci antiqui ab ea invasi raro invasi de ea potuerunt aliquid dicere etc. Colophon: hoc autem in memet ipso probavi. Et sic quo ad presens dicta de pestilencia sufficiunt. Quicumque se rexerit secundum modum pre dictum huius morbi contagiosi seu pestilentis periculum euadere possit, prestante domino nostro Jesu Christo sine quo nihil fieri potest qui est ope et gloriosos laudabilis et benedictus in secula seculorum Amen. Scriptum in Leutschaw feria quinta infestodivisionis apostolorum per Johannem Gerardi hospitalensem qui venerat de predicatura Iglouensi Apud honorabilem fratrem suum perdulcem commorans 1843.

S alább: Sepe pater nequam prolem sibi procreat equam

Et filia leuiter sequitur matris iter.

E cikknek tehát Gellérti János nemcsak másolója, hanem compilatora is, miként ezt az előszóban maga mondja. Munkájának szerkesztésére a pestis gyakori dühöngése hazánkban szolgáltatott alkalmat. ¹⁾ Ily pestis volt mi nálunk a szerző idejében is 1456-ban, midőn mint Aeneas Sylvius írja ²⁾ az ország lakosainak nagy részét pusztította el. E pusztítás hatása alatt írhatta szerzőnk jelen compilatióját. Munkája a hazai orvostani irodalmat egy ismeretlen XV. századi termékkel gyarapítja, s Gellértit egészen új szempontból mutatja be.

A codex 387b levele a pestis ellen rövid óvszereket, a 388b levél egyházi érdekű feljegyzéseket tartalmaz. Még egy hártylevél következik, mely 389-ik számmal van jelölve s első lapján szepesi egyházi, másik lapján általános egyházi érdekű jegyzeteket mutat fel. Ezek fölött a lap homlokzatán rubrumban még egyszer fordul elő a codex egykorú tulajdonosának feljegyzése: Anno Christi 1517 Thome sum de monte diui georgii. Ezzel a codex tartalma ki van merítve.

¹⁾ Dr Kovács Imre: Az astrakáni pestis című munkája szerint a XV. század első felében 1410, 1435, 1441 és 1444-ben dühöngött a pestis Magyarországon.

²⁾ Aeneae Sylvii opera omnia Basel 1571, 745 l.

Végre a codex kötéséről, mely mint említettük a XV. századból való, pótlólag megjegyezzük, hogy a barna bőrrel borított fatáblákat egyik oldalon virágos arabeszek, másikon sas-, liliom-, rózsza- és »maria« mondatzalagból álló vignettek díszítik s szíjjra erősített sárga rézkapcsok tartják egybe.

III.

Ezen bibliographiai leírásból meggyőződhetünk, hogy Aranyasi Gellértfi János codex nagy sajnálkozásunkra nem magyar, hanem latin, és hogy a 'hamar jámbor ember' szókon kívül egyéb magyar szó benne nincsen. Nemzeti irodalmunk ezáltal egy illúzióval szegényebb, de egy igazsággal gazdagabb s Horvát István jóhiszemű tévedése, mely irodalmunkban 44 évig kísértett, most önmagától elenyészik. Figyelmet érdemel ugyan azon körülmény, hogy a codexben 6 helyen több levél erőszakkal kiván tépve, miáltal egyes cikkek szövege jelentékenyen megcsökkentett. Nem lehetetlen tehát a föltevés, hogy a kitépett levelek között magyar szövegek is voltak, bár kizárva nincs azon lehetőség sem, hogy latinok vagy egészen üresek voltak, mely föltevés mellett a codexben levő üres levelek szólnak. — Szabadjon azonban megjegyezni, hogy Pray többször említett levelében nem mondja, hogy Aranyasi Gellértfi János kézírata magyar; csak azt írja Cornidesnek kérdőleg: »nem-e tud valamit Aranyasi Gellértfi Jánosról, ki 1469-ben, tehát Mátyás király idejében sokat és sokfélét másolt, és a mit lemásolt azt évszámmal is megjelölte, mint pl. »anno 1470 Leutschouie Sabbato ante palmarum. **hamar Jámbor Ember.**« Ebből, szerény nézetem szerint az, hogy a Pray kezei közt lévő codex magyar nem következik, s Horvát Istvánt, ki magát a codexet nem látta, erős nemzeti érzülete könnyen tévútra vezethette, midőn három magyar szóból az egész könyv magyar voltára következtetett. Tőle vette át a tévedést Toldy, és utána mások.

De ha nem is magyar ezen codex, magyarországi provenienciáját el nem vitathatjuk. Kiállítására a Szepességét vallja hazájának, hol a XIV—XV. században Konrad karthauzi (1307) Benedek szepesi káptalanbeli, (1357 előtt) Késmárki János olasz plebános, (XIV. század.) Stoll Péter benzés, (1410) Jodocus karthausi, (XV. sz.) és podolini Senftleben Zsigmond (XV. sz.)

mint könyvmásolók virágoztak, ¹⁾ tartalma pedig a hazai irodalomtörténet, művelődés és egyháztörténethez oly becses adalékokat szolgáltat, hogy kárpótolva vagyunk általa némileg azon illuszióért, melyet szenvedtünk. Itt ismerkedünk meg Gellértfi Jánossal mint XV. századi másolóval, csütörtökhelyi iskolamesterrel és szerzővel, továbbá Rozsnyai János ez időbeli theologiai íróval, (Késmárki) Tamás szepesi olvasókanonokkal 1470-ből, Lőrincz körmöczi plebánossal és János (lőcsei?) káplánnyal 1471 körül, Hunt Pál nagybányai jogtudorral 1479-ből, János gölnczi plebánossal 1507 előtt, Kristóf leubiczi plebánossal 1515. és Szentgyörgyhegyi Tamás kanonokkal (?) 1517 előtt. Ezeket kivül az egyes czikkek közül kiemeljük: az 1471 körül való könyvjegyzéket, az esztergomi 1382-i és a lőcsei 1460-i zsinatok határozatait, a naptári intervallum-táblát, a különböző liturgiai munkákat, melyek a magyar egyház régi szokásaihoz nyújtanak adatokat. Felette érdekes Gellértfi compilatiója a pestisről, mely egy szakférfiú véleménye szerint az egyedüli hazai munka, a mit e nemben ez időből ismerünk. Mind ezen dolgok ekkorig legnagyobb-részt ismeretlenek voltak. Magáról a codexről különben megjegyzem, hogy jelenlegi formáját a könyvkötőtől nyerte, ki több kisebb munkát egy vaskos kötetben állított egybe. Az egyes munkák legnagyobb részt már lemásolt állapotban kerültek kötés alá, miről a codex vágása, mely a szöveg széleit több helyütt megcsontkította tanúskodik. A könyvkötő az egyes czikkek elrendezésére nem nagy figyelmet fordított. Így például a codex 245. és 259-ik levele közé, melyek egy munkához tartoznak, beleékelte egy másik munkát, mely az előbbivel semmi összefüggésben nincsen; továbbá Gellértfi Jánosnak 1469. és 1470-ben kelt másolatait a codex elejére és közepére kötötte, ellenben a 31-ik számú czikket, melyet az 1462-ben, tehát legelőbb, másolt a codex végére. Ily anomalia a 25—26 és 35—36 levelek közé kötött papírszelet, melyet közleményem II. részében 2. szám alatt említettem. ²⁾

¹⁾ Wagner Anal. Scepus II. 28 l. — «Magyar Könyv-Szemle» 1879-ik folyam I. füzet, 48 l. Beko Antal: Index manuseriptorum Bibliothecae Batthyányianae, 30 és 5 l.

²⁾ Hasonló anomaliák a középkori kéziratoknál nem ritkák. Így a konstantinápolyi Tacitus corvin-codexben is a levelek úgy összevissza vannak cserélve, hogy a szövegben nagy ügygyel bajjal lehet csak eligazodni.

A codex kötésébe eredetileg foglalt üres leveleket, időfolytán részint teleírták, részint kiszakították. Tiszta ép állapotban mindössze csak 9 levél maradt meg.

Egyébiránt szükséges megjegyeznem, hogy a codex jelen kiállításában nem egészen Gellértfi János munkája. Az ő kezétől tulajdonképen csak a 11, 12, 13, 15, 16, 25, 29, 31 és 32-ik számú cikkek származnak, míg a többi munkákat más egykorú szepesi másolók írták, kiknek neveit nem ismerjük. Ha mégis a codexet a potiori Gellértfi János codexének címeztük, ez azon történeti reminiscenciákért történt, a melyek hozzá fűződnek.

A codex különben egész összeállításában egy theologiai kézi könyv benyomását teszi ránk, melyben dióhéjban mindazon ismeretek foglaltatnak, melyekre egy papnak szüksége van.

A szorosan vett dogmaticát és egyháztörténetet kivéve, képviselve van itt ott a moralis, pastoralis, casuistica, canonjog, exegetica és liturgia, szóval mind azon theologiai disciplinák, melyeket a középkorban nálunk tanítottak. A profán tudományok közül a pestisről találunk egy közhasznú cikket, melyet Gellértfi e veszedelmes ragály gyakori pusztításai alkalmából hazánkfiainak használatára állított össze. Mind ezen cikkek, ha egy pap ismeretkörét nem is merítették ki, de a theologiai tudományoknak a középkorban oly jelentékeny contingensét képezték, hogy egy gyűjtelékes munkába összefoglalva theologiai kézikönyv számába esnek. Mivel pedig hazai középkori irodalmunk hasonló kézikönyvekben felette szegény, célszerűnek tartottam ezen codexet, mint adalékot hazánk XV. századi irodalomtörténetéhez, e lapok t. olvasóival megismertetni. Azt hiszem megérdemli, hogy tartalmával szakférfiaink tüzetesen foglalkozzanak, s az egyes cikkek tudományos becsét megállapítsák. Kivált a liturgicus részek megérdemlik ezt.

Ezzel Aranyasi Gellértfi Jánossal codexének ismertetését befejeztem. Igyekeztem azt közvetlen tapasztalás után olyannak bemutatni, a milyen az valóban, s nem olyannak a minőnek azt Horvát István, boldogemlékü tudósunk Pray és Cornides levelezései alapján elének állította. A codex fájdalom nem magyar hanem latin, s a magyar codexek közé csak a **hamar Zambor Ember** feljegyzés alapján jutott. Itt azonban mint tisztán latin codexnek helye nincsen. A tévedést az igazság érdekében hely-

reigazítottam, s ezentúl Aranyasi Gellértfi János codexe alatt latin codexet fogunk érteni. E latin codex irodalomtörténeti becse nyújtson kárpótlást a képzelt magyar codex illusziójáért.

Végre Gellértfi Jánosról, a codex colophonjai alapján még annyit, hogy 1462-ben csütörtökhelyi iskolamester, 1469-ben újmisési pap s 1473-ban az ispotályos rend tagja volt. Úgy látszik állandóan Lőcsén tartózkodott, mert kéziratait egynek kivételével mind itt másolta.

Záradékként kedves kötelességemnek tartom Szilágyi Sándor úrnak, mint az egyetemi könyvtár igazgatójának, azon lekötélő készségeért, melylyel e codexet rendelkezésemre bocsátotta hálás köszönömetet kifejezni.

KÉT MAGYARORSZÁGI PONTIFICALE A XV. SZÁZADBÓL.

Közli: Fraknói Vilmos.

A régi egyházi szerkönyveknek sokoldalú, egyház-, erkölcs- és műveltség-történeti fontosságát régóta általánosan ismerik és méltatják. Hazánkban is számos tudós író foglalkozott úgy a kéziratban fennmaradt, mint a nyomda útján közrebocsátott missalék és ordináriusok, breviariumok és antiphonálék tanulmányozásával. Batthyányi Ignác és Szvorényi Mihály nyitják meg a hosszú sorozatot. Horvát István, Jankovics Miklós és gróf Kemény József nemcsak mint ismertető, hanem mint gyűjtők is kiváló érdemeket szereztek. De legtöbbet köszönhetünk e téren Knauz Nándor és Dankó József esztergomi kanonokoknak. Az előbbi »A magyar egyház régi mise és zsolozsma könyveinek bibliographiai ismertetését közölte és a »Magyar egyház régi szokásait« ismertette; ¹⁾ az utóbbi pedig »Magyar szertartási régiségek« cím alatt a magyar-

¹⁾ A »Magyar Sion« 1867, 1869. és 1870-ik évi folyamaiban megjelent cikksorozat külön lenyomatban összeállítva is kiadatott.